

zollern- és Romanov-uralkodóval azt állapítja meg, hogy ha az események külső kényszerítő körülményei miatt ő is trónvesztett lett, a patriarchális előjogokkal való szakítása, az alkotmányos megújulás elfogadása, a hatalomgyakorlástól való időbeli visszavonulása következtében birodalmát megmentette a véres forradalmaktól és a polgárháborútól. A trónléptekor örökségül kapott háborút ugyan folytatni kényszerült, de kezdettől minél kisebb veszteségekre és mieelőbbi béketeremtésre törekedett. Ezt a nemzeteszmet hirdető és ez alapján birodalma szétzúzására törekvő hatalmakkal szemben és a szövetséges Németország növekvő nyomása mellett nem tudta megvalósítani, de ettől még sikeres uralkodó volt – zárja az életrajzot Peter Broucek.

Ez az új életrajz számos ponton új megvilágításba helyez jelentős magyar politika- és hadtörténeti eseményeket is. Első ízben hasznosíthatott ugyanis mindeddig feltáratlan állami és magánlevéltári gyűjteményeket, személyi hagyatékokat, kéziratokat és a boldoggáavatási eljárás során készült szakudományos értékeléseket. Az ezekre való utaláson túl a szerző forrás- és irodalomjegyzéket is csatolt munkájához, amely főleg a legújabb tanulmányok felvételével a további hazai kutatást is előrelendítheti. Az új szempontú életrajzot mégis elsődlegesen az eddigi irodalmat meghaladó számos új tudományos felismerésre tekintettel ajánljuk minden érdeklődő figyelmébe.

Zachar József

DIETER TIEMANN–JOHANNES HOFFMANN (Hg.)

DIE DEUTSCHE FRAGE IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT ALS WEST- UND OSTEUEPÄISCHES PROBLEM

Fachliche und didaktische Aspekte

Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa
an der Universität Dortmund, 17.

(Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1994. 277 o.)

A Dortmundi Egyetemen 1990-ben rendezték meg a „Német kérdés a XIX–XX. században. Nemzetekről alkotott sztereotípiák a németeknél, lengyeleknel, cseheknel, franciáknál” című konferenciát, amelynek jelen kötet adja közre az anyagát. A konferencia és a kötet indító gondolata szerint a német kérdés nem csak a német kutatók problémája, hanem az a sajátos történelmi körülményeknek köszönhetően csak a környező nemzetekkel együttműködve kutatható és értelmezhető.

Wilfried Loth bevezető tanulmányában a német kérdést összeurópai összefüggéseiben (1848–49, 1870–71-es francia–porosz háború, első és második világháború és az azokat lezáró békeszerződések) vizsgálta és arra keresett választ, hogy a német politikát mennyiben motiválta egy gátlástalan hegemoniára való törekvés, s mennyire az európai hatalmi egyensúly rendszerének kényszere.

Johannes Hoffmann a problémát egy érdekes esettanulmánnyal igyekezett megvilágítani. Azt elemezte az 1870 és 1990 közötti időszakban, hogy a Ruhr-vidéken a keletről betelepült nagyszámú munkás (1910: 600 ezer osztrák–magyar monarchiabeli, 140 ezer holland, 130 ezer orosz,

100 ezer olasz), leginkább lengyelek miként közeledtek a befogadó kultúrához, illetve környezetük miként fogadta őket.

A kötet talán legkényesebb témáját, a német–lengyel kapcsolatokat két tanulmány vizsgálja. *Jerzy Cenikowski* a második világháború utáni külpolitikai helyzetet, a rosszlelkű múlt feldolgozására és lezárására tett lépések felől közelíti meg a kérdést, míg *Adam Suchonski* konkrét felmérések alapján mutatja be a kortárs lengyelek vélekedését a tannenbergi csatáról, poroszország szerepéről az ország felosztásában, a németek első és második világháborús szerepéről, a Varsói Szerződésről és kelet–német–lengyel 1950-es megállapodásról.

Jiri Koralka a német–cseh viszonyt a cseheknek Ausztriához, a szudétánémetekhez és Porsoszországhoz, illetve Németországhoz fűződő kapcsolataik tükrében tárgyalta, kiemelve az 1848–49, 1866, 1871, 1914–1918, 1938, 1939–45, 1968-as évek eseményeit.

Horst Diere a német kérdés keletnémet tankeönyvekben való bemutatását választotta tanulmánya tárgyául, s szemléletes példákkal mutatja be a két német állam elméletének érvrendszerét.

Értelmezési és megközelítési különbségek persze a nyugati német tartományok között is fennálltak, amint az *Walter Fűrnrroh* referátumából kitűnt. A kérdés tárgyalását egyfelől terjedelme jelzi, másfelől a nemzeti és az európai azonosság tudatot sugalló tantervi célok egymáshoz viszonyított aránya.

A francia-német kapcsolatokat részben a mai franciák között élő Németország-kép bemutatása tárgyalja. Ez *Henri Ménudier* szerint a fiatalabb generációk körében örvendetesen eltávolodott a régi kliséktől. *Henri Montiot* a francia történelemoktatást veszi szemügyre, s megállapítja, hogy a régi beidegződések tovább élése mellett általános a törekvés a német-kérdés megértésére, legalábbis ámyékoltabb, tárgyilagosabb bemutatására. *Maria Zenner* Ernest Renan (1823–1892) német-képének az elemzésével az előbbi megállapításokat finomítja tovább.

A kötetet záró leghosszabb, s talán didaktikai szempontból legérdekesebb tanulmányban *Dieter Tiemann* tanári kézikönyvszerűen kísérli meg a német kérdés XIX–XX. századi történetének az oktatásban felhasználható vázlatának elkészítését.

A kötet, még ha a magyar-német kapcsolatokat nem is érinti, annál több tanulssággal szolgálhat számunkra, s különösen az oktatók számára. A német kérdés bemutatása, annak világtörténeti vonatkozásai miatt a magyar történetkutatás számára sem megkerülhető. Ugyanakkor a kötet követendő példát nyújt arra, hogy a környező országokban élő Magyarország-képet miként lehetne sok szempontból, tárgyilagosan és kultúraltan bemutatni.

Szegárdy-Csengery Klára

REINHARD KOSELLECK–MICHAEL JEISMANN

DER POLITISCHE TOTENKULT

Kriegerdenkmäler in der Moderne

(*Wilhelm Fink Verlag, München, 1994. 440 o.*)

A német Wilhelm Fink kiadó magyar szemzőgből nézve kevésbé fontosnak tűnő, nem a tudomány homlokterében álló, több tudományág képviselői által vizsgált témát felölő tanulmánykötetet jelentetett meg. A halottak, legyenek azok győztesek vagy legyőzöttek, hősök vagy áldozatok, nem ugyanolyanok. A politikai halotti kultusz ápolja a különbségeket. A francia forradalom óta minden elesett, meggyilkolt vagy elpusztított embernek saját emlékművet emeltek világszerte. Az újkori polgárháborúk és háborúk halottaira a községekben, városokban, egyesületekben emlékeznek, azok emlékét rituálisan ápolják. A kultusz elsödlegesen a hazát, az államot, a nemzetet szolgálja. Ámde az indítékok, a rituálék és ünnepek, a jelképek nemzetköziesek.

A kötet különböző országok történéseinek, szociológusainak, művészettörténéseinek, újságíróinak előadásait foglalja össze. Minden tanulmány új forrásokon, kutatásokon alapszik. Mivel a politikai nézetek, a társadalmi feltételek és az esztétikai megoldások egymással mindig is kapcsolatban voltak és lesznek, nem egyszerű emlékműleírások találhatók a kötetben, hanem a szerzők felvillantják a háborúk szociológiai aspektusait, azok társadalmi megítélésének változását is az idők folyamán. A kötetet név és helymutató, az abban szereplő tanulmányok szerzőinek rövid életrajzai, valamint számos há-

borús emlékműről, szoborról készült fénykép egészíti ki, teszi szemléletesebbé.

A *Koselleck* által írott bevezetésből röviden képet kap az olvasó a halotti kultusz és az e célból emelt emlékművek funkcióinak jelentésváltozásairól, áttértelődésükröl az egyes európai nemzetek történelme során, a Francia Forradalom idöszakától a második világháború végéig.

A folytatásban a kötet három nagy témakör köré csoportosított tanulmányokat tartalmaz. Az első a XIX. század idöszakát öleli fel, ide a következő cikkek tartoznak: *Michael Jeismann és Rolf Westheider*: Miért hal meg a polgár? Nemzeti halotti kultusz és állampolgárság Németországban és Franciaországban a Francia Forradalom óta.; *Betka-Matsche von Wicht*: Az ausztriai háborús emlékművek problémájához a XIX. század első felében; *Kai Kruse és Wolfgang Kruse*: Háborús emlékművek Bielefeldben. Egy helytörténeti adalék a német halotti kultusz fejlődésének vizsgálatához a XIX. és XX. században.; *Georg Kreis*: Halotti emlékművek egy háborútól megkímélt országban. Svájc politikai halotti kultuszához.

A második nagy témaegység Németországra és Franciaországra vonatkozó esettanulmányokat tartalmaz, melybe az alábbi szerzők művei tartoznak: *Manfred Hetling*: Polgárok vagy kato-